



G.İ.EYVAZLI

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: e.n.g.i@rambler.ru

: [https://orcid.org/ 0009-0009-2568-094X](https://orcid.org/0009-0009-2568-094X)

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 134)



10.62021/0026-0028.2024.4.019

UOT 81'37

MƏTNDƏ ÇOXÖLÇÜLÜ CÜMLƏ ƏLAQƏLƏRİNİN SEMANTİK ƏSASLARI (İngilis dili materialı əsasında)

Xülasə. Məqalədə məndəki cümlələr arasında çoxölçülü əlaqələrin semantik əsasları araşdırılır. Mətn komponentləri arasında kompleks halda semantik-sintaktik əlaqə vasitələrinin öyrənilməsi çox aktualdır. Mətnin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də əlaqələrin çoxölçülü olması, yəni mətn cümlələri arasında bir yox, daha çox əlaqə vasitəsinin olmasıdır. Məqalədə qonşu cümlələr arasında lingvistik signal əlaqələri vahid bütövlük çərçivəsində nəzərdən keçirilir. Əlaqələlilik anlayışı yalnız cümlələrin birləşməsinin xarici əlamətlərinin deyil, həm də mətn fraqmentini təşkil edən bütün mənalar arasında daxili, semantik, dərinlik əlaqəsinin olmasını nəzərdə tutur. Mətnin semantik komponentlərinin müxtəlif kombinatorikası (kombinasiyaları) öyrənilir: subyekt və obyekt, subyekt və predikat, subyekt və bir neçə obyekt xətləri üzrə komponentlər arasında əlaqə və s. Sonrakı cümlədə semantik komponentlər nə qədər çox işlənibsə və bu xətlərin bir-birinə toxunuşu nə qədər özünəxasdırsa, onları ifadə edən sintaktik əlaqələr bir o qədər mürəkkəb və çoxsaylı olur, yəni sintaktik əlaqələrin çoxölçülü olması semantik komponentlərin kombinatorikası ilə müəyyən edilir. Onların seçimi təhkiyə növündən, mətnin kompozisiya və tematik bölgüsündən, janrdan, süjet inkişafından və müəllifin yaradıcı fikrindən asılıdır. Məqalədə bu semantik komponentlərin hər biri ətraflı şəkildə açıqlanır.

Açar sözlər: mətn, mürəkkəb sintaktik vahid, cümlələr əlaqəsi, çoxölçülü əlaqə, semantik əsas, əlaqə vasitələri, subyekt, predikat, obyekt, modallıq

Məlum olduğu kimi, mətn və onun ayrı-ayrı vahidləri yalnız əlaqələlilik anlayışı vasitəsilə təsəvvür edilir. Tədqiqatçılar mətnin bu xüsusiyyətini məxsusi vurğulayaraq, əlaqələliliyin xarici vasitələrinə diqqət yetirirlər. Bir qayda olaraq, qonşu cümlələr arasında lingvistik signal əlaqələri vahid bütövlük çərçivəsində nəzərdən keçirilir. Lakin əlaqələlilik anlayışı təkcə cümlələrin birləşməsində zahiri əlamətlərin mövcudluğunu deyil, həm də mətn fraqmentini təşkil edən bütün mənaların (və ya əksər mənaların) daxili, semantik, dərinlik əlaqəsinin olmasını nəzərdə tutur. Mətnin semantik vəhdəti – onun əlaqələliliyi – mənaların təkrarı ilə yaranır [1, s. 204; 2].

K.Kojevnikova əlaqələlilik anlayışını iki aspektdə nəzərdən keçirir: 1) əlaqələlilik nitqlə əks olunan, ötürülən və ya yaradılan iki və ya daha çox fakt, hadisə və s.-də ümumilik mövcudluğu kimi; 2) əlaqələlilik nitqlə əks olunan, ötürülən faktların, hadisələrin və s.-nin semantik cəhətdən qapalı bir bütövlükdə birləşməsi kimi [3, s. 51].

İ.B.Xlebnikovanın fikrincə, “əlaqələlilik obyektin müxtəlif aspektlərini ardıcıl şəkildə açmaqla, onlar arasında başlanğıc rolunu oynayan mühüm cəhətləri vurğulayaraq mətnin diqqəti təhkiyənin (təsvirin) əsas obyektinə cəmləmək xüsusiyyəti kimi dəyərləndirilə bilər” [4, s. 7].

Məlumdur ki, cümlə nitqdə ayrılıqda işlənir. Digər əhəmiyyətli dil vahidləri (söz, söz birləşmələri) ilə yanaşı, cümlələrin birləşməsini təşkil edən MSB (mürəkkəb sintaktik bütöv) strukturuna tərkib elementi kimi daxil edilir.



MSB-nin ümumi planı hər dəfə onun tərkibinə daxil olan cümlənin yerini və mənasını müəyyən edir. Müəyyən bir mətnin semantik parametrləri fərdi cümlənin mənasını “təyin edir”, ümumi sintaktik xüsusiyyətləri isə onun strukturunu müəyyən edir. Bu xüsusiyyətlər lingvistik vahidlərin kontekstual fəaliyyətini şərtləndirir.

Müasir dilçilikdə mətn komponentləri arasında onların bütün kompleksində semantik-sintaktik əlaqə vasitələrinin öyrənilməsi çox vacibdir. Mətnin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də əlaqələrin çoxölçülülüyü olması [5; 6; 7; 8], yəni mətnin cümlələri arasında, bir qayda olaraq, bir deyil, daha çox əlaqə vasitəsinin olmasıdır. Bu bölmə mətdəki cümlələr arasındakı əlaqələrin çoxölçülülüyünün semantik əsaslarını araşdırır.

İki cümlə nümunəsindən istifadə edərək əlaqələrin çoxölçülülüyünü nəzərdən keçirək.

1. *He told me that the commandant had sent to give me a message about my excursion next day to St. Jean.* 2. *When he had delivered it I asked him if he would not sit down and have a cigarette with me [W.S.Maugham. A man with a Conscience, p.284].*

Cümlələr üç zəncirvari əvəzlilik əlaqəsi ilə bağlanır: mübtəda *he* – tamamlıq *him*, tamamlıq *me* – mübtəda *I*, tamamlıq *message* – tamamlıq *it*. Cümlə əlaqələrinə həmçinin daxildir: zəncirvari sinonimlik əlaqəsi: xəbər *had sent to give* – xəbər *had delivered*, eyni tematik silsilə felləri vasitəsilə zəncirvari əlaqə: xəbər *told* – xəbər *asked*, zaman-növ zəminli vəhdətlik, modal zəminli birləşmə. Bu cümlələri yeddi sintaktik əlaqə birləşdirir.

Cümlələr arasındakı əlaqənin çoxölçülülüyü təsadüfi və xaoslu deyil, cümlənin (ifadə olunan fikrin) semantik quruluşundan irəli gəlir. Cümlənin semantik quruluşu subyektədən, MSB subyekt (rəvayətçi, təhkiyəçi) nitqindən, predikatdan və obyektədən ibarət sxem kimi təqdim edilə bilər. Bu zaman cümlənin semantik strukturunun bu və ya digər komponenti müəyyən dərəcədə inkişaf edir. Cümlənin sonrakı cümlələrdə inkişaf edən və ifadə olunan semantik komponentləri mətnin semantik inkişafının iki və ya daha çox xəttini təşkil edən struktur əlaqə vasitələrinin çoxölçülülüyünü, üslub və janrdan asılı olaraq çox vaxt mürəkkəb birləşmələri müəyyən edir. Elə həmin semantik komponentlər bu və ya digər semantik əlaqə xəttini təcəssüm etdirmək üçün istifadə olunan sintaktik vasitələrin də xarakterini müəyyən edir. Məsələn, təhlil etdiyimiz hissədə çoxlu və rəngarəng əlaqələr məhz semantik komponentlər üzrə qurulmuşdur: *he* subyektini, *me* obyektini, predikat xətti boyunca müəllif modallığının göstəricisi olan rəvayətçini təmsil edən.

Mətnin semantik komponentlərinin müxtəlif kombinatorikası mümkündür: komponentlər arasında əlaqə subyekt və obyekt, subyekt və predikat, subyekt və bir neçə obyekt və s. arasında ola bilər. Sonrakı cümlədə semantik komponentlər nə qədər çox işlənibsə və bu xətlərin bir-birinə toxunuşu nə qədər unikaldırsa, onları ifadə edən sintaktik əlaqələr bir o qədər mürəkkəb və çoxsaylı olur, yəni sintaktik əlaqələrin çoxölçülülüyü olması semantik komponentlərin kombinatorikası ilə (çoxkombinasiyalı olması ilə) müəyyən edilir. Onların seçimi təhkiyə növündən, mətnin kompozisiya və tematik bölgüsündən, janrdan, süjet inkişafından və müəllifin yaradıcı fikrindən asılıdır.

Yuxarıda qeyd olunan hər bir məna komponentinin rolunu ətraflı nəzərdən keçirək.

Subyekt təfəkkür predmetini təşkil edən hərəkət istehsalçısı və ya təzahür (vəziyyət, hal) daşıyıcısıdır. Subyekt – mətnin ən vacib semantik komponentlərindən biridir, onsuz mətnin formalaşması mümkün deyil. Subyekt mətnin təşkilatçısıdır. Predikat və obyekt tərəfindən ötürülən bütün məlumatlar sanki subyektin müəyyən etdiyi cazibə sferasında, onun tərəfindən determinasiya olunur (onun qanunauyğunluğu və səbəbiyyət əlaqəsindən asılıdır), belə ki, predikat subyektin əlamətidir və obyekt subyektlə sıx bağlıdır, həmçinin mətnin formalaşması prosesində tez-tez subyekt-obyekt qarşılıqlı keçidləri yaranır.

Subyektin təkrarlanması – subyekt tərəfindən ifadə olunan təzahürlərin yeni cəhətlərini aşkar etmək, obyektləri təsvir etmək, personajları xarakterizə etmək və təfərrüatları əhatə edir. Yeni subyektlərin daxil edilməsi, ilk növbədə, mətnin semantik inkişafını təmin edir, yəni müəllif üçün zəruri olan müəyyən şəxslərin və hadisələrin ön plana çəkilməsi, vurğulanması



deməkdir. Subyektlər, daha dəqiq desək, onların əlaqəsi və dəyişməsi süjetin bir növ orijinal mühərrikləridir və təhkiyənin dinamikasını təmin edir.

Subyektin sintaktik ifadə üsulları müxtəlifdir. Subyektin ən çox istifadə olunan ifadə vasitələrindən biri də sintaktik paralellikdir. Subyekti ifadə edən və eyni zamanda cümlələri birləşdirən digər vasitə kimi müxtəlif zəncirvari əlaqələri qeyd etmək olar: mübtədə – mübtədə, mübtədə – xəbər, mübtədə – təyin və s. Zəncirvari əlaqələrin struktur özəyini anaforik əvəzlilər təşkil edir, zəncirvari əvəzlilik əlaqələri cümlələr arasında sıx əlaqə yaradır.

Məsələn:

They saw for her a man of about fifty, but well-preserved and of distinguished carriage, an admiral on the retired list and a good golfer, or a widower without encumbrances, but in any case with a substantial income. Arrow listened to them amiably, and kept to herself that fact that this was not at all her idea [W.S.Maugham. The Three Fat Women of Antibes, p.354].

Birinci cümlənin subyektinin ikinci cümlənin obyektinə keçidi zəncirvari pronominal əlaqə ilə (əvəzlilik əlaqəsi ilə) ifadə olunur: mübtədə *they* – tamamlıq *them*, eləcə də cümlələr arasında əlaqə başqa zəncirvari əvəzlilik əlaqəsi ilə də həyata keçirilir: tamamlıq *man of about fifty...* – tamamlıq *this*, zəncirvari sinonimlik əlaqə ilə: tamamlıq *her* – mübtədə *Arrow*.

İşarə əvəzliyi ilə ifadə olunan subyekt bütün əvvəlki cümlələrlə əlaqə yarada bilər:

Riri contracted typhoid fever and died. It was a frightful shock for Jean [W.S.Maugham. A man with a Conscience, p.296].

Subyektin əsas funksiyası – mətn əlaqəsi funksiyası – semantik-sintaktik səviyyədə özünü göstərir. Stilistik səviyyədə ona modal və obrazlılıq funksiyaları əlavə olunur. Subyektin modal funksiyası onun obrazlılıq funksiyası ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Subyektin təkrarlanmasına çox vaxt təsvir və mühakimədə, əsaslandırma rast gəlinir. Əsaslandırma subyektin MSB subyekti (rəvayətçi) nitqi ilə birləşməsi mümkündür. Təhkiyə üçün subyektlərin dəyişməsi səciyyəvidir. Subyektlərdən istifadə təkcə nitqin növündən deyil, həm də mətnin kompozisiya və tematik bölgüsündən, süjetdən, janrdan, funksional üslubdan asılıdır.

Predikat müəyyən bir zaman-növ zəminli hərəkət və ya vəziyyətdir, təzahürdür. Bu, cümlənin təşkilatı mərkəzidir. Təkcə cümlədə deyil, mətnədə də böyük rol oynayır. Predikat subyektlə sıx bağlıdır, onun atributudur və obyektə sıx bağlıdır, ona təsirini bildirir və obyektin özünün mövcudluğunun mümkünlüyünü müəyyən edir. Mətn yaratmaq üçün predikatın əsas əhəmiyyəti növ-zaman planının vəhdətinin yaradılmasıdır.

It annoyed him when anyone else blundered in that regard – about his own lapses he was always humorous. Odd things happened to him and he told them with infectious laughter [F.Scott Fitzgerald. The Rich Boy, p. 111].

Növ-zaman münasibətlərinin vəhdətini sintaktik paralellik vasitəsi ilə çatdırmaq olar:

Tom had fitted into the house. He had fitted too well; had disappeared entirely in it and become part of the back-ground [E.Waugh, p. 256].

Predikatın əlaqəsi müxtəlif zəncirvari əlaqələrlə ifadə oluna bilər, məsələn, xəbər-mübtədə təkrarlaması yolu ilə zəncirvari əlaqə:

Six months after this Gean Charvin and Marie-Louise were married. The marriage was hastened by the increasing gravity of Madame Meurice's illness [W.S.Maugham. A Man with a Conscience, p. 295].

Bu cümlələr həm də predikat xətti üzrə başqa bir əlaqə – növ-zaman bircinsliyi ilə birləşir: *were married – was hastened*. Belə yüklənmiş predikat (iki əlaqə yaratmaq qabiliyyəti) həm cümlədə, həm də mətnədə onun böyük əlaqə gücünü göstərir.

Predikat öz daşıyıcısı olan subyektli və subyektsiz ola bilər. Bədii hekayələrdə xüsusi mənalara zəngin olan subyektli predikat daha geniş yayılıb.

Nitq, təfəkkür və emosional fəaliyyət predikatları mülahizələrdə tez-tez istifadə olunur və bir qayda olaraq, MSB nitq subyekti müşayiət edir. Müxtəlif vəziyyətləri bildirən predikatlar təsvir üçün, aktiv fiziki təsir predikatlarına, təhkiyə üçün xarakterikdir.



Obyekt hərəkətin yönləndirildiyi və ya halın yönəldiyi obyektədir (geniş mənada). Cümlənin dörd əsas semantik komponentindən obyekt ən çox asılı mövqeyə malikdir: onun mövcudluğu predikatın mənası ilə əvvəlcədən müəyyən edilir və mətnin müəyyən hissələrində olmaya bilər.

Mətnin formalaşması üçün subyekt-obyekt münasibətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Subyekt-obyekt keçidləri mətnin formalaşmasının hərəkətverici qüvvəsidir.

Əvvəlki cümlənin obyektindən yeni subyekt meydana çıxır və bu halda mətnin müəyyən semantik inkişafı baş verir. Əgər obyekt mətnin semantik inkişafı üçün mühüm rol oynamırsa, növbəti cümlədə o, subyektə çevrilir, mətnin tematik vəhdətini reallaşdıraraq eyni funksionu yerinə yetirməkdə davam edir. Məsələn:

1. *The book had one central thought that is very strange and has always remained with me.* 2. *By remembering it I have been able to understand many people and things that I was never able to understand before.* 3. *The thought was involved but a simple statement of it would be something like this: [Sherwood Anderson. The Tales and The Persons, p. 27].*

Cümlə (1) iki obyektə ehtiva edir: *central thought* və *me*. Onlardan biri *me* (2) cümləsinə subyekt olur. Bu seçim təsadüfi deyil, hekayənin bədii konsepsiyası üçün *me*-nin böyük semantik rolu ilə izah olunur. İkinci obyekt – *central thought* əsas məlumatları daşıyır, cümlə (2)-də təkrarlanır (zəncirvari əvəzlilik əlaqəsi ilə ifadə olunur: *tamamlıq central thought – tamamlıq it*) və mövzunun vəhdətinə xidmət edir. Daha sonra *it* obyektə (əsas fikir) mətnin semantik inkişafı üçün əhəmiyyətli olur və (3) cümləsinin subyektinə keçir.

Subyekt-obyekt keçidləri ifadəsi müxtəlif şəkildə göstərir. Bu misalda onlar zəncirvari əvəzlilik əlaqəsi ilə əmələ gəlmişdir: *tamamlıq me – mübtədə I*, zəncirvari sinonimlik əlaqəsi: *tamamlıq it – mübtədə thought*. Lakin müxtəlif zəncirvari əlaqələr də mümkündür, məsələn, hipo-hiperonimlər vasitəsilə zəncirvari əlaqələr:

There was a thin strip of silver beach rising quickly to hills covered to the top with luxuriant vegetation. The coconut trees, thick and green, came nearly to the water's edge, and among them you saw the grass houses of Samoans [W.S.Maugham. Rain, p. 27]; təkrarlama vasitəsilə zəncirvari əlaqə: *Darling I can't wait to tell you I'm engaged to Arthur. Arthur is the one I thought was a pansy [E.Waugh. The Letters of Evelyn Waugh, p. 206].*

Obyektin olmaması stilistik məqsədlərə xidmət edə bilər. Obyektsiz emosional yüklənmiş cümlələr (adətən nida cümlələri) mətnin emosional intensivliyini artıran emosiyalar partlaması effekti yaradır:

The three fat women braced themselves to the fray. No conventions indeed! They'd learn her [W.S.Maugham, The Three Fat women of Antibes, p. 362].

Bir qayda olaraq, başlanğıc, giriş cümlələrin təsvirində obyekt olmur:

Morning. As he awoke he perceived drowsily that the room had at the same moment become dense with sunlight [F.Scott Fitzgerald. The Diamond as Big as the Ritz, p. 40].

Obyektin olmaması təhkiyəni lakonik və yığcam edir; predikatın hərəkət mənası varsa, obyektin olmaması mətnin dinamizmini artırır.

MSB nitqinin subyektə dedikdə müəllif modallığının daşıyıcısı, rəvayətçi başa düşülür. Nitq subyektə mətnin semantik bütövlüyünün əsas komponentlərindən biridir ki, bunsuz əsərin estetik məzmununu ifadə etmək mümkün deyil: “xəyali dünya yaradanda söz sənətkarı bu dünyaya qərəzsiz qala bilməz. Onu real kimi təqdim edərək, bədii təsvir üsulundan asılı olaraq, təsvir edilənə ya birbaşa, ya da dolayısı ilə münasibət bildirir” [9, s. 132].

MSB nitq subyektə mətnə anaforik birinci şəxs əvəzlilikləri ilə təmsil olunur. Bundan əlavə, modallığı ifadə etməyin birbaşa yollarına, bir qayda olaraq, MSB nitq subyektə ilə sıx bağlı olan, onun təzahürünün əlavə köməkçi vasitəsi kimi xidmət edən nida, modal sözlər, bəzi xüsusi konstruksiya, inversiya aiddir. MSB-nin bütün cümlələrində nitq subyektə heç də həmişə ifadə olunmur, məsələn: *A cry arose*. Amma ümumən, mütləq MSB nitq subyektə kimi ifadə olunur. MSB nitq subyektə davamlı zənciri, adətən, müəllif modallığının yüksək ifadə dərəcəsini göstərir və tez-tez mülahizələrdə rast gəlinir.



İki cümlə arasındakı əlaqələrin çoxölçülülüyünü təhlil edərək, modal plan vəhdətinin yaradılmasına daha müfəssəl nəzər salaq.

1. *When we reached the country club she melted like a chameleon into the – to me – unfamiliar crowd.* 2. *There was a new generation upon the floor, with less dignity than the ones I had known, but none of them were more a part of its lazy, feverish essence than Ailie* [F.Scott Fitzgerald. *The Last of the Belles*, p. 193].

Təhlil olunan cümlələr zəncirvari əvəzlilik əlaqəsi ilə bağlanır: tamamlıq *me* – mübtəda *I*, zəncirvari sinonimlik əlaqəsi: mübtəda *she* – tamamlıq *Ailie*, kontekstli sinonimlər vasitəsilə zəncirvari əlaqə: zərflilik *unfamiliar crowd* – mübtəda *new generation*, zaman (*Past Indefinite Tense*) və modal plan vəhdəti.

Modal planın vəhdətini yaratmaq üçün [10] hər iki cümlədə təhkiyənin birinci şəxsdən (rəvayətçi) aparılması vacibdir ki, bu da “nitqdə danışanın maksimum iştirak dərəcəsini” təmin edir. Qrafik fərqləndirmə – *to me* – bir maneə kimi, rəvayətçini və ondan *Ailie* oğurlayan kütləni ayırır; yad insan kütləsi ilə rəvayətçinin qarşı-qarşıya qoyulması nəticəsində, *unfamiliar crowd* birləşməsi mənfi müəllif qiymətləndirməsi çaları qazanır.

Ailie-nin bu müqayisəsi (*like a chameleon*), onun uzaqlaşması (*melted*), ona yad və xoşagəlməz insanlar kütləsində itib-batması (*into unfamiliar crowd*) rəvayətçi tərəfindən bəyən-məmə (mənfi qiymət) əlaqələrinin çoxölçülülük semantikasını aktuallaşdırır.

İkinci cümlədə kütlənin açıq mənfi təsvirin verilir: *a new generation with less dignity; lazy feverish essence*. *Ailie-nin* bu dəstənin mərkəzi olması iddiası bu mənfilik ittihamını ona da yönəldir.

Hər iki cümlədə *Ailie-yə* qarşı sərt, açıq şəkildə qınayıcı ifadələr yoxdur; modallıq ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə edən müəllif *Ailie-yə* dair məyusluğunu yumşaq, zərif formada çatdırır: o, sevdiyi qadını qınamır, sadəcə onun davranışını təqdir etmir.

Təqdiretməmə əlaqələrinin çoxölçülülük semantikasi baxılan cümlələrin modal planının vəhdəti ilə yaranır.

Bu hadisəni qrammatik kateqoriyalar baxımından təhlil etsək, mətnin iki kateqoriyasının – koheziya və modallığın birləşmə hadisəsini aşkar edirik: müəllif modallığı təsvir edilənə münasibətini çatdırmaqla yanaşı, həm də cümlələrin birləşmə vasitəsi kimi çıxış edir. Deməli, semantik komponentlərin kombinatorikasını ifadə edən çoxölçülü əlaqələr birləşmə və modallıq kateqoriyalarının həyata keçirilməsinə kömək edir.

İşin elmi nəticəsi: Beləliklə, subyekt, MSB nitq subyekti, predikat, obyekt cümlənin tipik semantik strukturunu təşkil edir. Bu, ən dolğun şəkildə bədii ədəbiyyatda təqdim olunur. Bədii əsər mətnində hər bir semantik komponent çoxlu kəşifən xətləri ehtiva edən mürəkkəb şifahi parça əmələ gətirərək müxtəlif inkişaf istiqamətlərində özünü göstərir. Bədii mətnə cümlələrin çoxölçülü semantik-sintaktik əlaqələri verilmiş əsər məzmununun bütün zənginliyini çatdırmağa imkan verir.

İşin elmi yeniliyi: Məqalədə mətnin semantik komponentlərinin müxtəlif kombinatorikası öyrənilir: subyekt və obyekt, subyekt və predikat, subyekt və bir neçə obyekt xətləri üzrə və s. İfadə edilən sintaktik əlaqələr o qədər mürəkkəb və çoxsaylı olur ki, bu əlaqələrin çoxölçülü olması semantik komponentlərin kombinatorikası ilə müəyyən edilir. Sintaktik əlaqələrin qeyd edilən aspektdən kompleks halında araşdırılması işin elmi yeniliyini ifadə edir.

İşin aktuallığı: Mətn komponentləri arasında kompleks halda semantik-sintaktik əlaqə vasitələrinin öyrənilməsi aktual məsələlərdən biri hesab olunur. Mətn parçalarının ən vacib xüsusiyyətlərindən biri də əlaqələrin çoxölçülü olması və daha çox əlaqə vasitəsinin aktual olmasıdır. Məqalədə qonşu cümlələr arasında linqvistik signal əlaqələri vahid bütövlük çərçivəsində nəzərdən keçirilir. Bu da araşdırılan problemin aktuallığını bir daha göz önünə sərmis olur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi: Məqalədən müəllim və tələbələr, dilçilik sahəsi üzrə tədqiqatçılar, magistr pilləsi üzrə tələbələr, doktorant və dissertantlar istifadə edə bilirlər.



Ədəbiyyat

1. Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / K.M. Abdullayev. – Bakı: Maarif, – 1999.
2. Бондаренко, Г.В. Распределение повторов в связном тексте как основа для обнаружения суперсинтаксических единиц // Научно-техническая информация. Серия 2. – 1975, № 2, – с. 20-27.
3. Кожевникова, К. Об аспектах связности в тексте как в целом // Синтаксис текста. – М.: Наука, – 1979. – с. 49-67.
4. Хлебникова, И.Б. К проблеме средств связи между предложениями в тексте (на материале английского языка) // Иностранные языки в школе. – 1983, № 1, – с. 6-11.
5. Məmmədov, A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi / A.Y.Məmmədov. – Bakı: Elm, – 2001.
6. Сыров, И.А. Способы реализации категории связности в художественном тексте / И.А.Сыров. – М.: МПГУ, – 2005.
7. Головенко, Ю.А. Текстоструктуры современного английского языка. Николаева Т.М. О чем рассказывают нам тексты? М.: Языки славянских культур, – 2012.
8. Задворная, Е.Г. Субъект высказывания и дискурса: человек говорящий и человек мыслящий / Е.Г.Задворная. – Минск: БГУ, – 2000.
9. Распопова, Т.И. Модальность как коммуникативная категория синтаксиса // Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. – Л.: ЛГУ, – 1988. – с. 74-81.
10. Падучева, Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Е.В.Падучева. – М.: Наука, – 1985.

G.I.Eyvazli

Semantic Bases of Multidimensionality of Sentence Connections in the Text (Based on the English Language)

Summary

The article examines the semantic foundations of the multidimensionality of sentence connections in the text. The study of the semantic and syntactic means of connections between the components of the text in their entirety is very relevant. One of the most important features of the text is the multidimensionality of connections, that is, the presence of not one, but a greater number of means of connection between sentences of the text. The article also considers language signals of connection of adjacent sentences within a single whole. The concept of coherence assumes the presence of not only external signs of the cohesion of sentences, but also an internal, semantic, deep connection of all meanings that make up a fragment of the text. Various combinatorics of the semantic components of the text are studied: the connection between the components along the lines of subject and object, subject and predicate, subject and several objects, etc. The more semantic components are developed in the subsequent sentence and the more original the interweaving of these lines, the more complex and numerous the syntactic connections expressing them, that is, the multidimensionality of syntactic connections is due to the combinatorics of the semantic components. Their set depends on the type of narration, compositional and thematic division of the text, genre, plot development, and the author's creative concept. The article reveals each of these semantic components in detail.

Key words: text, complex syntactic unit, sentence connection, multidimensional connection, semantic basis, means of connection, subject, predicate, object, modality

Г.И.Эйвазлы

Семантические основы многомерности связей предложений в тексте (на материале английского языка)

Резюме

В статье исследуются семантические основы многомерности связей между предложениями текста. Изучение семантико-синтаксических средств связей между компонентами текста во



всем их комплексе является очень актуальным. Одна из важнейших особенностей текста — многомерность связей, то есть наличие не одного, а большего количества средств соединения между предложениями текста. В статье также рассматриваются языковые сигналы связи соседствующих предложений в рамках единого целого. Понятие связности предполагает наличие не только внешних примет сцепления предложений, но и внутренней, семантической, глубинной связи всех смыслов, из которых состоит фрагмент текста. Исследуется различная комбинаторика смысловых компонентов текста: связь между компонентами по линиям субъекта и объекта, субъекта и предиката, субъекта и нескольких объектов и т.д. Чем больше смысловых компонентов получают развитие в последующем предложении и чем своеобразнее переплетение этих линий, тем сложнее и многочисленнее выражающие их синтаксические связи, то есть многомерность синтаксических связей обусловлена комбинаторикой смысловых компонентов. Набор их зависит от типа повествования, композиционно-тематического деления текста, жанра, развития сюжета, творческого замысла автора. В статье подробно раскрывается каждый из этих смысловых компонентов.

Ключевые слова: текст, сложное синтаксическое целое, связь предложений, многомерная связь, семантическая основа, средства связи, субъект, предикат, объект, модальность

Rəyçi: filol.f.d. dos. N.E.Camalzadə

Redaksiyaya daxil olub: 22.11.2024